ISSN: 3027-8597 (Online)

JMND
Journal of MCU NakhonDhat
วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์

ปีที่ 13 ฉบับที่ 11 (พฤศจิกายน 2569) : Vol.13 No.11 (November 2026)
https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND
pp: 104-114

บทความวิชาการ

หลักพุทธธรรมสู่การเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียน: กรอบแนวคิดเชิงวิชาการบนฐานของไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 ในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช*

BUDDHIST PRINCIPLES FOR ENHANCING STUDENT LEADERSHIP: AN ACADEMIC CONCEPTUAL FRAMEWORK BASED ON THE THREEFOLD TRAINING AND THE THREEFOLD TRUE DOCTRINE IN SCHOOLS UNDER THE SECONDARY EDUCATIONAL SERVICE AREA OFFICE NAKHON SI THAMMARAT

พระครูพทธเจติยาภิมณฑ์ (อภิชิต งามคม)
Phrakru Buddhajetiyaphimon (Apichit Ngamkom)
หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช นครศรีธรรมราช ประเทศไทย
Doctor of Education Program, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Si Thammarat Campus, Nakhon Si Thammarat, Thailand
Corresponding author E-mail: ladarat8899@gmail.com
Tel: 061-178-8676

บทคัดย่อ

การพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนเป็นเป้าหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 เป็นกระบวนการพัฒนาผู้เรียนให้สามารถคิดวิเคราะห์ ตัดสินใจ ทำงานร่วมกับผู้อื่น รับผิดชอบต่อส่วนรวม ดำรงตนเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ การพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนในสถานศึกษาส่วนใหญ่ดำเนินการผ่านกิจกรรมหรือโครงการเฉพาะด้าน จึงขาดกรอบแนวคิดที่เชื่อมโยงการพัฒนาคุณลักษณะภายใน กระบวนการเรียนรู้และพฤติกรรมภาวะผู้นำอย่างเป็นระบบ บทความวิชาการมีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนบนฐานของหลักไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 นำเสนอกรอบแนวคิดนี้ประยุกต์ใช้ในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช สังเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์และเอกสารทางพระพุทธศาสนา ตำราวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสังเคราะห์ พบว่า ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิและปัญญา ทำหน้าที่เป็นกรอบพัฒนาพฤติกรรม จิตใจและปัญญาของผู้เรียน พระสัทธรรม 3 ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ เป็นกลไกการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงความรู้ความเข้าใจ การลงมือปฏิบัติและผลแห่งการเปลี่ยนแปลง การบูรณาการหลักธรรมทั้งสองก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือ “ระบบการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนจากภายในสู่ภายนอก” ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ได้แก่ การพัฒนาตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง และการสร้างภาวะผู้นำเพื่อสังคม เริ่มจากการพัฒนาคุณลักษณะภายในผ่านไตรสิกขา ใช้พระสัทธรรม 3 ขับเคลื่อนความรู้สู่การปฏิบัติและพัฒนาไปสู่พฤติกรรมภาวะผู้นำที่สะท้อนการกำกับตนเอง การทำงานร่วมกับผู้อื่น การตัดสินใจอย่างมีเหตุผลและความรับผิดชอบต่อสังคม ระบบมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถนำตนเองด้วยปัญญา นำผู้อื่นด้วยคุณธรรม นำสังคมด้วยความรับผิดชอบ กรอบแนวคิดนี้ใช้เป็นฐานในการกำหนดนโยบาย ออกแบบหลักสูตร จัดการเรียนรู้ จัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และประเมินภาวะผู้นำนักเรียนให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา

คำสำคัญ: หลักพุทธธรรม, ภาวะผู้นำนักเรียน, ไตรสิกขา, พระสัทธรรม 3, ภาวะผู้นำเพื่อสังคม

---

*Received August 30, 2026; Revised September 12, 2026; Accepted October 15, 2026

Abstract

Student leadership development is an important goal of education in the 21st century. It is a process that enables students to think analytically, make decisions, collaborate with others, assume responsibility for the common good, and become responsible citizens. However, student leadership development in most schools is implemented through isolated activities or projects and therefore lacks a systematic conceptual framework connecting internal qualities, learning processes, and leadership behaviors. This academic article aims to synthesize knowledge concerning student leadership development based on the Threefold Training and the Threefold Saddhamma and to propose a conceptual framework for application in schools under the Secondary Educational Service Area Office Nakhon Si Thammarat. Data were synthesized from the Tipiṭaka, Buddhist scriptures and documents, academic texts, and relevant research. The synthesis revealed that the Threefold Training-morality (Sīla), concentration (Samādhi), and wisdom (Paññā)-serves as a framework for developing students' behavior, mind, and wisdom. The Threefold Saddhamma-learning (Pariyatti), practice (Paṭipatti), and realization (Paṭivedha)-functions as a learning mechanism that connects knowledge and understanding with practice and transformative outcomes. Integrating these two Buddhist principles generates new knowledge in the form of an "Inside-Out Student Leadership Development System," comprising three components: self-development, transformative learning, and leadership for society. The system begins with developing internal qualities through the Threefold Training and employs the Threefold Saddhamma to translate knowledge into practice and leadership behaviors characterized by self-regulation, collaboration, rational decision-making, and social responsibility. It aims to enable students to lead themselves with wisdom, lead others with morality, and lead society with responsibility. This conceptual framework can serve as a foundation for policy formulation, curriculum design, learning management, student development activities, and student leadership assessment appropriate to school contexts.

Keywords: Buddhist Principles, Student Leadership, Threefold Training, Threefold Saddhamma, Leadership for Society

บทนำ

การพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้มีความพร้อมต่อการดำรงชีวิตในโลกศตวรรษที่ 21 เป็นเป้าหมายสำคัญของระบบการศึกษาทั่วโลก เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดิจิทัล ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การสื่อสารและวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต การประกอบอาชีพและรูปแบบการเรียนรู้ของมนุษย์อย่างมีนัยสำคัญ ระบบการศึกษาจึงไม่อาจจำกัดบทบาทไว้เพียงการถ่ายทอดองค์ความรู้หรือการยกระดับผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการ แต่ต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถปรับตัว เรียนรู้ตลอดชีวิต คิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณญาณ สื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น แก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ รวมทั้งมีคุณธรรม จริยธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม อันเป็นรากฐานของการพัฒนาทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพ (OECD, 2019); (International Commission on the Futures of Education, 2021); (Fullan, M., 2016) ในบริบทของประเทศไทย การพัฒนาผู้เรียนมุ่งให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีความรู้ ความสามารถ ทักษะชีวิต คุณธรรม และ

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ พร้อมทั้งมีสมรรถนะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่ โดยให้ความสำคัญกับความสามารถในการจัดการตนเอง การคิดขั้นสูง การสื่อสาร การรวมพลังทำงานเป็นทีมและการเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564) ภายใต้เป้าหมายดังกล่าว “ภาวะผู้นำนักเรียน” จึงเป็นสมรรถนะสำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถกำกับตนเอง ตระหนักรู้ในบทบาทและความรับผิดชอบ กำหนดเป้าหมาย วางแผน ตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผล สร้างความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างสร้างสรรค์ ภาวะผู้นำนักเรียนในมุมมองร่วมสมัย มิได้หมายถึง การสั่งการหรือการดำรงตำแหน่งผู้นำอย่างเป็นทางการเท่านั้น แต่เป็นคุณลักษณะและกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนทุกคน ผ่านการฝึกฝน ประสบการณ์จริง การสะท้อนคิดและการมีส่วนร่วมในสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาตนเองและผู้อื่น (Northouse, P. G., 2022) การส่งเสริมภาวะผู้นำนักเรียนจึงมิใช่เพียงการฝึกให้ผู้เรียนปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้นำ แต่เป็นการพัฒนาความสามารถภายในให้รู้จักและกำกับตนเอง มีความรับผิดชอบ กล้าตัดสินใจ ทำงานร่วมกับผู้อื่นและคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม สถานศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญในการออกแบบหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้และพื้นที่ทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติภาวะผู้นำอย่างต่อเนื่อง ทั้งในชั้นเรียน กิจกรรมพัฒนาผู้เรียนและการมีส่วนร่วมกับชุมชน (Fullan, M., 2016); (Leithwood, K. et al., 2008) แม้ว่าภาวะผู้นำนักเรียนจะได้รับการยอมรับว่าเป็นสมรรถนะสำคัญ แต่การพัฒนาในสถานศึกษายังคงเผชิญข้อจำกัดหลายประการ โดยกระบวนการจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษาจำนวนหนึ่งยังให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดความรู้และการวัดผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการ มากกว่าการจัดประสบการณ์ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้คิด ตัดสินใจ ลงมือปฏิบัติและรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ (ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และคณะ, 2561) ขณะเดียวกันการพัฒนาคุณลักษณะภายใน ได้แก่ การตระหนักรู้ในตนเอง วินัย ความรับผิดชอบและการใช้เหตุผลในการตัดสินใจ ยังขาดการเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การพัฒนาภาวะผู้นำอาจปรากฏเป็นเพียงพฤติกรรมเฉพาะกิจมากกว่าการเปลี่ยนแปลงภายในตัวผู้เรียนอย่างแท้จริง

กิจกรรมส่งเสริมภาวะผู้นำนักเรียนในสถานศึกษาหลายแห่งยังมุ่งเน้นนักเรียนที่ได้รับการคัดเลือกให้ดำรงตำแหน่ง เช่น ประธานนักเรียน คณะกรรมการสภานักเรียน หรือผู้นำกิจกรรม มากกว่าการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนทุกคนได้พัฒนาภาวะผู้นำตามศักยภาพของตน ภาวะผู้นำจึงมักถูกมองในฐานะบทบาทหน้าที่ มากกว่ากระบวนการพัฒนาตนเองและการสร้างคุณค่าร่วมกับผู้อื่น สภาพดังกล่าวสะท้อนช่องว่างระหว่างเป้าหมายการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านกับแนวทางดำเนินงานที่ยังขาดการเชื่อมโยงความรู้ ทักษะ พฤติกรรมและคุณลักษณะภายในอย่างเป็นระบบ ดังนั้น การเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนจึงควรเป็นกระบวนการพัฒนาแบบองค์รวมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายในและแสดงออกเป็นพฤติกรรมภายนอกอย่างต่อเนื่อง (OECD, 2019) การพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนในลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องครอบคลุมการตระหนักรู้และการจัดการตนเอง การคิดและใช้เหตุผลอย่างมีวิจารณญาณ ความรับผิดชอบ การยึดมั่นในคุณธรรม การทำงานร่วมกับผู้อื่นและการตัดสินใจโดยคำนึงถึงเป้าหมายและประโยชน์ส่วนรวม (Komives, S. R. & Wagner, W., 2009); (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามนุษย์จึงสามารถนำมาใช้เป็นฐานในการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนได้ โดยเฉพาะ “ไตรสิกขา” ได้แก่ ศีล สมาธิและปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม กล่าวคือ ศีลมุ่งพัฒนาพฤติกรรมให้อยู่บนพื้นฐานของความถูกต้องและความรับผิดชอบ สมาธิมุ่งฝึกจิตใจให้มีสติ ความตั้งมั่นและการกำกับตนเอง ส่วนปัญญามุ่งพัฒนาการคิดวิเคราะห์และการตัดสินใจอย่างถูกต้องเหมาะสม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) นอกจากไตรสิกขาแล้ว “พระสัทธรรม 3” ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงการศึกษา การลงมือปฏิบัติและการเกิดผลแห่งการเรียนรู้ โดยปริยัติเป็นการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ปฏิบัติเป็นการนำความรู้ไปใช้ผ่านการกระทำและประสบการณ์จริง ส่วนปฏิเวธเป็นผลจากการปฏิบัติซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจและการเปลี่ยนแปลงภายใน กระบวนการดังกล่าวสอดคล้อง

กับแนวคิดการเรียนรู้ร่วมสมัยที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์จริง การสะท้อนคิดและการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง (International Commission on the Futures of Education, 2021) เมื่อบูรณาการหลักธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน ไตรสิกขาจะทำหน้าที่เป็นกรอบพัฒนาคุณลักษณะภายใน ขณะที่พระสัทธรรม 3 ทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนความรู้ไปสู่การปฏิบัติและผลแห่งการเปลี่ยนแปลง อันนำไปสู่ภาวะผู้นำที่ตั้งอยู่บนฐานของปัญญา คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

ในบริบทของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช การพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนมีความสำคัญต่อการเตรียมผู้เรียนระดับมัธยมศึกษา ซึ่งอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านไปสู่การศึกษาต่อ การประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตในสังคม ผู้เรียนจึงควรได้รับการพัฒนาให้สามารถกำกับตนเอง คิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ตัดสินใจบนพื้นฐานของคุณธรรม สื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น รวมทั้งพร้อมเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2564); (OECD, 2019) จังหวัดนครศรีธรรมราชยังมีประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น โดยพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของวิถีชีวิต ค่านิยมและการพัฒนาชุมชน จึงเป็นบริบทที่เอื้อต่อการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาผู้เรียน สถานศึกษาในพื้นที่ได้ส่งเสริมคุณธรรมและการมีส่วนร่วมของผู้เรียนผ่านกิจกรรมสภานักเรียน กิจกรรมจิตอาสา กิจกรรมสาธารณประโยชน์และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การดำเนินงานยังจำเป็นต้องมีกรอบแนวคิดที่เชื่อมโยงกิจกรรมเหล่านี้กับการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ ปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การพัฒนาภาวะผู้นำมิได้จำกัดอยู่เพียงการเข้าร่วมกิจกรรมหรือการดำรงตำแหน่งผู้นำ แต่เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนทุกคนได้พัฒนาตนเองตามศักยภาพและสามารถนำคุณลักษณะที่ได้รับการพัฒนาไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้ การนำไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 มาบูรณาการกับการจัดการศึกษายังสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช (สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช, 2566)

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานด้านการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมกับการจัดการศึกษาส่วนใหญ่มุ่งศึกษาการบริหารสถานศึกษา การพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหาร การพัฒนาครูและการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของผู้เรียน ขณะที่การศึกษาการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนโดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานยังมีค่อนข้างจำกัด อีกทั้งหลักไตรสิกขา พระสัทธรรม 3 และแนวคิดภาวะผู้นำนักเรียนมักได้รับการศึกษาแยกจากกัน จึงยังขาดคำอธิบายเชิงบูรณาการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจและปัญญา กระบวนการเรียนรู้และการก่อเกิดพฤติกรรมภาวะผู้นำนักเรียน โดยเฉพาะกรอบแนวคิดที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทของการศึกษาขั้นพื้นฐานได้อย่างเป็นรูปธรรม จากความสำคัญ สภาพปัญหาและช่องว่างทางวิชาการดังกล่าว บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำนักเรียน หลักไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 เพื่อนำเสนอ “ระบบการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนจากภายในสู่ภายนอก” ซึ่งเชื่อมโยงองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ การพัฒนาตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการสร้างภาวะผู้นำเพื่อสังคม โดยมีไตรสิกขาเป็นกรอบพัฒนาคุณลักษณะภายในและมีพระสัทธรรม 3 เป็นกลไกขับเคลื่อนความรู้ความเข้าใจไปสู่การปฏิบัติและผลแห่งการเปลี่ยนแปลง เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้สามารถนำตนเองด้วยปัญญา นำผู้อื่นด้วยคุณธรรมและนำสังคมด้วยความรับผิดชอบ องค์ความรู้ที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหาร ครูและสถานศึกษาในการกำหนดนโยบายออกแบบหลักสูตร จัดการเรียนรู้ จัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนและพัฒนาแนวทางประเมินภาวะผู้นำนักเรียนที่ครอบคลุมทั้งสมรรถนะและการเติบโตภายในของผู้เรียน ตลอดจนเป็นกรอบทางวิชาการสำหรับประยุกต์ใช้ในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราชและสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีบริบทใกล้เคียงกัน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้นำที่มีปัญญา คุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างยั่งยืน

หลักพุทธธรรมกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียน

การพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนนับเป็นเป้าหมายสำคัญของการจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของโลกในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้การศึกษาไม่อาจมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาความรู้ทางวิชาการ แต่ต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีสมรรถนะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีคุณภาพ ภาวะผู้นำจึงได้รับการยอมรับว่าเป็นสมรรถนะพื้นฐานที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถกำกับตนเอง คิดอย่างมีวิจารณญาณ ตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผล รับผิดชอบต่อการกระทำของตน สร้างความร่วมมือกับผู้อื่น และมีบทบาทในการสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกต่อสังคม (Leithwood, K. et al., 2008); (Northouse, P. G., 2022); (OECD, 2021) ภาวะผู้นำมิใช่คุณลักษณะที่ติดตัวมาแต่กำเนิด หากแต่เป็นผลจากกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องผ่านประสบการณ์ การสะท้อนคิดและการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น การพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษาจึงควรเริ่มต้นตั้งแต่ระดับผู้เรียน โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การแก้ปัญหาและการรับผิดชอบต่อกิจกรรมของส่วนรวม ควบคู่กับการจัดการเรียนรู้เชิงลึก (Deep Learning) ที่มุ่งพัฒนาความรู้ ทักษะ คุณลักษณะและคุณค่าภายในอย่างสัมพันธ์กัน มิใช่จำกัดอยู่เพียงการเรียนรู้เชิงทฤษฎี (Fullan, M., 2016); (Leithwood, K. et al., 2008); (Northouse, P. G., 2022)

เมื่อพิจารณาในบริบทของการศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาวะผู้นำนักเรียน ประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การกำกับตนเอง (Self-Leadership) การมีวิสัยทัศน์ (Vision) การคิดวิเคราะห์และการตัดสินใจ (Critical Thinking and Decision Making) การสื่อสารและการทำงานร่วมกับผู้อื่น (Collaboration and Communication) ความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility) และการมีคุณธรรมในการใช้ภาวะผู้นำ (Ethical Leadership) องค์ประกอบเหล่านี้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยอัตโนมัติ แต่ต้องอาศัยกระบวนการพัฒนาที่เป็นระบบและต่อเนื่องผ่านการจัดการเรียนรู้และการสร้างประสบการณ์ที่มีความหมาย (Bush, T., 2020) แม้ทฤษฎีภาวะผู้นำร่วมสมัยจะอธิบายภาวะผู้นำไว้หลายมิติ ทั้งด้านคุณลักษณะ ทักษะ พฤติกรรม ความสัมพันธ์ การสร้างแรงจูงใจและการนำการเปลี่ยนแปลง แต่แนวคิดเหล่านี้ต่างสะท้อนให้เห็นความสำคัญของการตระหนักรู้ในตนเอง ค่านิยม คุณธรรม ความร่วมมือและความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาผู้นำอย่างสมบูรณ์ (Komives, S. R. & Wagner, W., 2009); (Northouse, P. G., 2022) ในมิติพระพุทธศาสนา การพัฒนามนุษย์เป็นกระบวนการฝึกฝนอย่างเป็นองค์รวม โดยมุ่งพัฒนาพฤติกรรม จิตใจและปัญญาให้ทำงานประสานและเกื้อกูลกันอย่างสมดุล (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) จากแนวคิดดังกล่าว หลักการพัฒนามนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงสามารถนำมาเป็นฐานในการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียน โดยเริ่มต้นจากการพัฒนาคุณลักษณะภายในและเชื่อมโยงไปสู่การแสดงออกทางพฤติกรรม การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การทำงานร่วมกับผู้อื่นและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม หลักพุทธธรรมที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาดังกล่าว ได้แก่ หลักไตรสิกขา ซึ่งใช้เป็นกรอบพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียนและหลักพระสัทธรรม 3 ซึ่งใช้เป็นกระบวนการทำให้คุณลักษณะนั้นเกิดขึ้นผ่านการเรียนรู้และการปฏิบัติ หลักไตรสิกขาประกอบด้วยศีล สมาธิและปัญญา เป็นระบบการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์ที่มุ่งพัฒนาชีวิตอย่างเป็นองค์รวม ศีลเป็นการพัฒนาด้านพฤติกรรมและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกาย วาจาและสังคม เพื่อให้บุคคลดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและเกื้อกูลต่อการอยู่ร่วมกัน สมาธิเป็นการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพ มีความเข้มแข็ง มั่นคงและมีสติ สามารถควบคุมและกำกับจิตใจของตนได้อย่างเหมาะสม ส่วนปัญญาเป็นการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ การพิจารณาเหตุและผลและการมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง อันนำไปสู่การคิดและการตัดสินใจอย่างถูกต้อง ไตรสิกขาจึงเป็นหลักการที่เชื่อมโยงการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจและปัญญาให้ดำเนินไปอย่างเป็นระบบและสมดุล (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) เมื่อนำหลักไตรสิกขามาวิเคราะห์ในมิติของภาวะผู้นำ พบว่า ศีลเป็นพื้นฐานของความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์และภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม ทำให้ผู้เรียนสามารถประพฤติตนอย่างเหมาะสม เคารพกฎกติกาและคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม สมาธิช่วยพัฒนา

การกำกับตนเอง ความมั่นคงทางอารมณ์ ความมุ่งมั่นและความสามารถในการบริหารสถานการณ์ ส่วนปัญญาช่วยส่งเสริมการคิดเชิงระบบ การแก้ปัญหา การตัดสินใจและการสร้างสรรค์แนวทางใหม่อย่างมีเหตุผล ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ไตรสิกขาเป็นฐานการพัฒนาภาวะผู้นำจากการนำตนเองไปสู่การนำผู้อื่นและการสร้างคุณค่าแก่สังคมโดยมีคุณธรรม สติและปัญญาเป็นเครื่องกำกับการแสดงออกของผู้เรียน การทำให้คุณลักษณะตามหลักไตรสิกขาเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ตามหลักพระสัทธรรม 3 ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ โดยปริยัติเป็นการศึกษาและทำความเข้าใจหลักการ ความรู้และคุณลักษณะของภาวะผู้นำ ปฏิบัติเป็นการนำความรู้ไปใช้ผ่านการฝึกฝนและประสบการณ์จริง เช่น การร่วมวางแผน การตัดสินใจ การทำงานเป็นทีม การแก้ปัญหาและการรับผิดชอบกิจกรรมของส่วนรวม ส่วนปฏิเวธเป็นผลที่เกิดจากการเรียนรู้และการปฏิบัติ ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านความคิด เจตคติและพฤติกรรมของผู้เรียน กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เชิงลึกและการเรียนรู้ฐานสมรรถนะ ซึ่งให้ความสำคัญกับความสามารถในการนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้จนเกิดผลในการปฏิบัติอย่างแท้จริง (Fullan, M., 2016); (OECD, 2021) เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหลักไตรสิกขากับพระสัทธรรม 3 จะเห็นได้ว่าหลักทั้งสองมีบทบาทต่อการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนในลักษณะที่เกื้อหนุนกัน โดยไตรสิกขาเป็นกรอบกำหนดคุณลักษณะที่ต้องการพัฒนา กล่าวคือ ศีลมุ่งพัฒนาพฤติกรรมและความรับผิดชอบ สมาธิมุ่งพัฒนาจิตใจและการกำกับตนเอง และปัญญามุ่งพัฒนาการคิดและการตัดสินใจ ส่วนพระสัทธรรม 3 เป็นกระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาให้เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มจากการสร้างความรู้ความเข้าใจตามขั้นปริยัติ การนำความรู้ไปฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริงตามขั้นปฏิบัติและการสะท้อนผลจนเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตามขั้นปฏิเวธ การบูรณาการหลักธรรมทั้งสองจึงเชื่อมโยง “คุณลักษณะของผู้นำ” เข้ากับ “กระบวนการสร้างผู้นำ” อย่างเป็นระบบ จากการสังเคราะห์เนื้อหาข้างต้น สรุปองค์ความรู้ได้ว่าการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนตามหลักพุทธธรรมเป็นกระบวนการพัฒนาจากภายในสู่การแสดงออกภายนอก โดยใช้ไตรสิกขาเป็นฐานพัฒนาพฤติกรรม จิตใจและปัญญา การใช้พระสัทธรรม 3 เป็นกระบวนการเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจไปสู่การปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน กระบวนการเริ่มจากการเรียนรู้หลักการและคุณลักษณะของภาวะผู้นำตามขั้นปริยัติ เชื่อมโยงกับการฝึกศีล สมาธิและปัญญา นำไปสู่การลงมือปฏิบัติผ่านสถานการณ์จริงและการพิจารณาผลจากการเรียนรู้ตามขั้นปฏิเวธ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น คือ ผู้เรียนสามารถกำกับตนเอง คิดและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ทำงานร่วมกับผู้อื่น รับผิดชอบต่อส่วนรวมและใช้ภาวะผู้นำบนพื้นฐานของคุณธรรม องค์ความรู้นี้จึงสามารถนำไปใช้เป็นฐานในการออกแบบการจัดการเรียนรู้ การพัฒนาผู้เรียนและการวิจัยเชิงประจักษ์ในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีสมรรถนะ คุณธรรมและปัญญาอย่างสมดุล พร้อมเผชิญความท้าทายในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างยั่งยืน

การสังเคราะห์กรอบแนวคิดเชิงวิชาการบนฐานไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 เพื่อการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียน

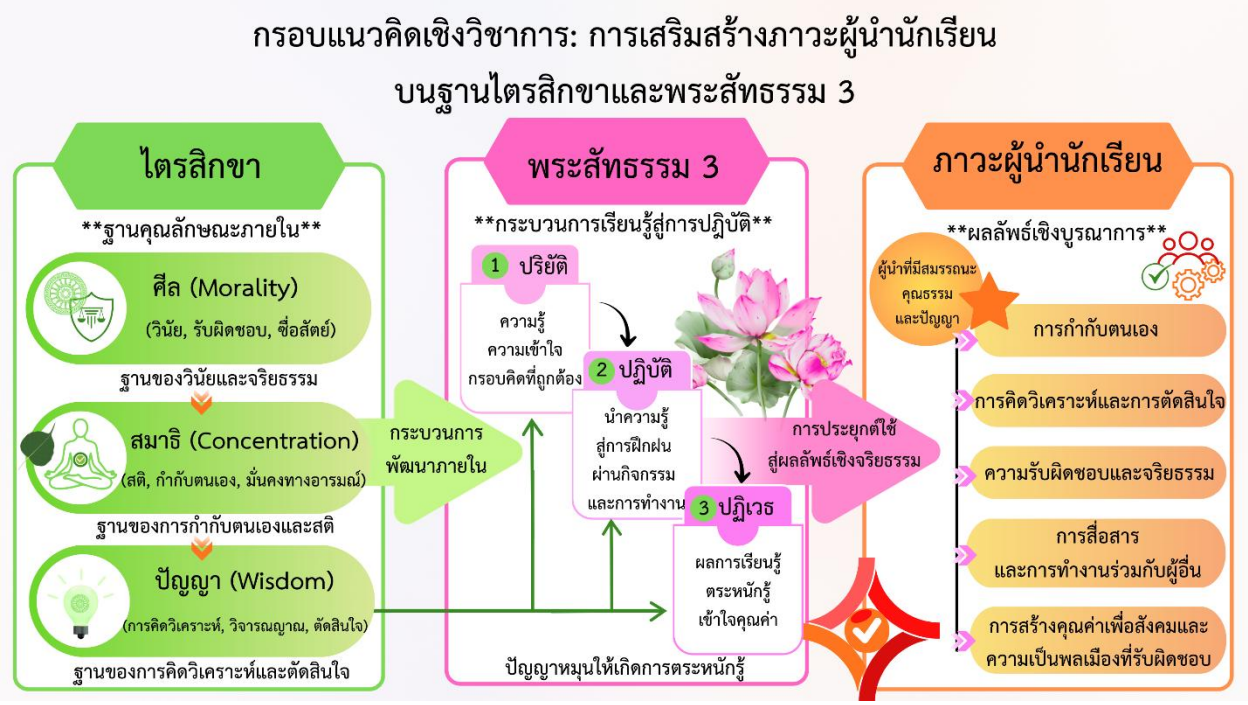
การพัฒนากรอบแนวคิดเชิงวิชาการเพื่อการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนในบทความนี้ เกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านภาวะผู้นำทางการศึกษาและพุทธศาสตร์จากเอกสารทางวิชาการ งานวิจัยและแนวคิดที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภาวะผู้นำนักเรียน หลักไตรสิกขา และพระสัทธรรม 3 ให้เกิดเป็นกรอบแนวคิดที่มีความเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ สามารถอธิบายกลไกการพัฒนาผู้เรียนตั้งแต่การสร้างคุณลักษณะภายใน การจัดกระบวนการเรียนรู้ จนถึงการแสดงออกของภาวะผู้นำในบริบทของสถานศึกษา การสังเคราะห์องค์ความรู้ดังกล่าวมิใช่เพียงการรวบรวมแนวคิดจากศาสตร์แต่ละสาขา แต่เป็นการเชื่อมโยงองค์ความรู้จากศาสตร์การศึกษาและพุทธศาสตร์เข้าด้วยกัน เพื่อพัฒนาเป็นข้อเสนอเชิงวิชาการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม ในขั้นแรกผู้เขียนได้สังเคราะห์

องค์ประกอบของภาวะผู้นำนักเรียนจากแนวคิดที่เกี่ยวข้อง พบว่า แม้นักวิชาการจะอธิบายองค์ประกอบของภาวะผู้นำแตกต่างกันตามบริบทของการศึกษาและการบริหาร แต่มีสาระสำคัญร่วมกันว่า ภาวะผู้นำนักเรียน มิได้หมายถึงเพียงความสามารถในการนำผู้อื่นหรือการดำรงตำแหน่งผู้นำ หากเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้สามารถกำกับตนเอง คิดวิเคราะห์และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รับผิดชอบต่อหน้าที่และสังคม สื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ ตลอดจนยึดมั่นในคุณธรรมและจริยธรรมในการดำเนินชีวิต ที่สอดคล้องกับ Northouse, P. G. ที่อธิบายภาวะผู้นำว่าเป็นกระบวนการสร้างอิทธิพลระหว่างบุคคลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน (Northouse, P. G., 2022) และ OECD ที่ให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้เรียนในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้และมีส่วนร่วมสร้างความเป็นอยู่ที่ดีแก่ตนเองและสังคม (OECD, 2021) จากแนวคิดดังกล่าว ผู้เขียนจึงสังเคราะห์องค์ประกอบภาวะผู้นำนักเรียนได้ 5 ประการ ได้แก่ 1) การกำกับตนเอง (Self-Leadership) 2) การคิดวิเคราะห์และการตัดสินใจ (Critical Thinking and Decision Making) 3) ความรับผิดชอบและจริยธรรม (Responsibility and Ethical Leadership) 4) การสื่อสารและการทำงานร่วมกับผู้อื่น (Collaboration and Communication) 5) การสร้างคุณค่าแก่สังคมและการเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบ (Social Responsibility) ในขั้นต่อมาเมื่อนำองค์ประกอบภาวะผู้นำนักเรียนทั้ง 5 ประการ มาวิเคราะห์ร่วมกับหลักไตรสิกขา พบว่า ไตรสิกขาสามารถทำหน้าที่เป็นฐานของการพัฒนาคุณลักษณะภายในของผู้เรียนได้อย่างเป็นองค์รวม โดยศีลเป็นพื้นฐานของการสร้างวินัย ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์และการเคารพกฎเกณฑ์ของสังคม จึงสัมพันธ์กับองค์ประกอบด้านความรับผิดชอบ จริยธรรมและการเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบ สมาธิเป็นการพัฒนาสติ การกำกับตนเอง ความมั่นคงทางอารมณ์และความสามารถในการควบคุมตนภายใต้สถานการณ์ต่าง ๆ จึงเป็นรากฐานของการกำกับตนเอง การทำงานร่วมกับผู้อื่นและการตัดสินใจอย่างรอบคอบ ส่วนปัญญาเป็นการพัฒนาความสามารถในการคิดเชิงเหตุผล การวิเคราะห์ การสังเคราะห์และการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ จึงสัมพันธ์กับการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการสร้างคุณค่าแก่สังคม ไตรสิกขาจึงมิใช่เพียงหลักธรรมสำหรับการพัฒนาคุณธรรมส่วนบุคคล แต่เป็นระบบการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ที่เชื่อมโยงพฤติกรรม จิตใจและปัญญาเข้าด้วยกัน สามารถนำมาใช้อธิบายฐานของการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนได้อย่างสมดุล (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562)

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาคุณลักษณะภายในตามหลักไตรสิกขาให้ปรากฏเป็นพฤติกรรมภาวะผู้นำจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่นำผู้เรียนจากความรู้ความเข้าใจไปสู่การปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงตนเอง หลักพระสัทธรรม 3 ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ จึงถูกนำมาใช้เป็นมิติของกระบวนการพัฒนา โดยปริยัติเป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจและกรอบความคิดที่ถูกต้องเกี่ยวกับภาวะผู้นำ คุณธรรมและการดำเนินชีวิต ปฏิบัติเป็นการนำความรู้ไปใช้ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ การทำงานร่วมกัน การแก้ปัญหา การตัดสินใจและการรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ ส่วนปฏิเวธเป็นผลจากการเรียนรู้และการปฏิบัติที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักรู้ เข้าใจคุณค่าของสิ่งที่ปฏิบัติและหล่อหลอมสิ่งที่เรียนรู้ให้เป็นคุณลักษณะประจำตน กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับการเรียนรู้ฐานสมรรถนะ (Competency-Based Learning) การเรียนรู้จากประสบการณ์ (Experiential Learning) และการเรียนรู้เชิงลึก (Deep Learning) ซึ่งมุ่งให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้จนเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมและสมรรถนะอย่างยั่งยืน (Fullan, M., 2016); (OECD, 2021)

เมื่อนำองค์ประกอบภาวะผู้นำนักเรียน ไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 มาสังเคราะห์ร่วมกัน จึงเกิดเป็นกรอบแนวคิดเชิงวิชาการที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นกระบวนการ โดยเริ่มจากไตรสิกขาในฐานะมิติของการพัฒนาคุณลักษณะภายใน ศีลทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมให้มีวินัย ความรับผิดชอบและจริยธรรม สมาธิทำหน้าที่พัฒนาจิตใจให้มีสติ มั่นคงและสามารถกำกับตนเอง ส่วนปัญญาทำหน้าที่พัฒนาการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหาและการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล คุณลักษณะภายในดังกล่าวได้รับการพัฒนาให้เกิดขึ้นจริงผ่านกระบวนการพระสัทธรรม 3 โดยผู้เรียนได้เริ่มต้นจากการศึกษาและสร้างความเข้าใจตามขั้นปริยัติ นำความรู้ไปฝึกฝนผ่านสถานการณ์และ

ประสบการณ์จริงตามขั้นปฏิบัติและสะท้อนผลการเรียนรู้จนเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความคิด เจตคติและพฤติกรรมตามขั้นปฏิเวธ กระบวนการนี้นำไปสู่การแสดงออกของภาวะผู้นำนักเรียนทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ การกำกับตนเอง การคิดวิเคราะห์และการตัดสินใจ ความรับผิดชอบและจริยธรรม การสื่อสารและการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการสร้างคุณค่าแก่สังคมและการเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบ จากการสังเคราะห์ดังกล่าว สรุปองค์ความรู้ที่ได้ว่า กรอบแนวคิดเชิงวิชาการเพื่อการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนบนฐานไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน 3 มิติ ได้แก่ มิติฐานการพัฒนาภายในมิติกระบวนการเรียนรู้ และมิติผลลัพธ์ภาวะผู้นำนักเรียน โดยไตรสิกขาเป็นฐานพัฒนาผู้เรียนด้านพฤติกรรม จิตใจและปัญญา พระสัทธรรม 3 เป็นกระบวนการเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจไปสู่การลงมือปฏิบัติและการเปลี่ยนแปลงภายใน ส่วนภาวะผู้นำนักเรียนเป็นผลลัพธ์ที่สะท้อนผ่านความสามารถในการกำกับตนเอง คิดและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ปฏิบัติตนอย่างรับผิดชอบและมีจริยธรรม ทำงานร่วมกับผู้อื่นและสร้างประโยชน์แก่สังคม กรอบแนวคิดนี้จึงอธิบายได้ทั้งฐานของการพัฒนาผู้นำ กระบวนการสร้างผู้นำและผลลัพธ์ที่ต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนภายในกรอบเดียวกัน อีกทั้งสามารถนำไปใช้เป็นพื้นฐานในการออกแบบการจัดการเรียนรู้ การพัฒนาผู้เรียน การจัดกิจกรรมเสริมสร้างภาวะผู้นำและการวิจัยเชิงประจักษ์เพื่อพัฒนาและตรวจสอบกรอบแนวคิดในบริบทของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราชและบริบทการศึกษาไทย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดเชิงวิชาการ: การเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนบนฐานของไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3

อภิปรายเชิงวิชาการและคุณูปการของกรอบแนวคิด

ผลการสังเคราะห์กรอบแนวคิด “หลักพุทธธรรมสู่การเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียน: กรอบแนวคิดเชิงวิชาการบนฐานของไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3” นำไปสู่ข้อค้นพบเชิงแนวคิดที่สำคัญว่าการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนในบริบทการศึกษาแห่งศตวรรษที่ 21 ไม่อาจพิจารณาได้เพียงมิติของความสามารถเชิงพฤติกรรมหรือทักษะทางสังคมเท่านั้น หากแต่จำเป็นต้องพิจารณาในฐานะกระบวนการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม (Holistic Human Development) ที่เชื่อมโยงระหว่างมิติทางปัญญามิติทางจิตใจและมิติทางคุณธรรมเข้าด้วยกัน เนื่องจากภาวะผู้นำที่มีความยั่งยืน

มิได้เกิดขึ้นจากการมีความสามารถในการบริหารจัดการหรือการโน้มน้าวผู้อื่นเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากรากฐานภายในของบุคคลที่สามารถกำกับตนเองมีจริยธรรมในการตัดสินใจและตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม จากการวิเคราะห์แนวคิดดังกล่าว พบว่า หลักไตรสิกขาสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบอธิบายเชิงทฤษฎีสำหรับการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนได้อย่างเป็นระบบ โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาจากภายในสู่ภายนอก กล่าวคือ ศีลเป็นฐานของการสร้างคุณลักษณะด้านจริยธรรมและความรับผิดชอบอันเป็นรากฐานของความไว้วางใจและการยอมรับทางสังคมของผู้นำ สมาธิเป็นกลไกในการพัฒนาความมั่นคงทางอารมณ์การควบคุมตนเองความมุ่งมั่นและความสามารถในการกำกับพฤติกรรมของตนภายใต้สถานการณ์ที่มีความซับซ้อนส่วนปัญญาเป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางความคิดการวิเคราะห์สถานการณ์การใช้เหตุผลและการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ ซึ่งเป็นสมรรถนะสำคัญของผู้นำในยุคการเปลี่ยนแปลง ดังนั้น ไตรสิกขาจึงมิได้เป็นเพียงหลักธรรมเพื่อการพัฒนาคุณธรรมส่วนบุคคลแต่เป็นกรอบกระบวนการพัฒนาสมรรถนะผู้นำที่ครอบคลุมทั้งด้านคุณลักษณะภายในและความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ทางสังคม

ขณะเดียวกันการนำหลักพระสัทธรรม 3 ได้แก่ ปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ มาบูรณาการร่วมกับการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนทำให้เกิดกรอบกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่องและมีพลวัต โดยปริยัติทำหน้าที่เป็นฐานการสร้างความรู้ความเข้าใจและการตระหนักถึงคุณค่าของการเป็นผู้นำที่มีคุณธรรมปฏิบัติเป็นกระบวนการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ผ่านประสบการณ์จริง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ ที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการลงมือกระทำการแก้ปัญหาและการสะท้อนผลการเรียนรู้ ส่วนปฏิเวธเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการเรียนรู้ที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงระดับลึก ทั้งด้านความคิดเจตคติและพฤติกรรมอันนำไปสู่การเกิดภาวะผู้นำที่มีความมั่นคงและยั่งยืนจากมุมมองดังกล่าว กรอบแนวคิดนี้จึงมีคุณูปการสำคัญต่อการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนในหลายมิติ ประการแรก คือ การเสนอกระบวนทัศน์ใหม่ของการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียน จากแนวคิดที่มองภาวะผู้นำเป็นเพียงชุดของทักษะหรือพฤติกรรมที่สามารถฝึกฝนได้ ไปสู่การมองภาวะผู้นำในฐานะผลลัพธ์ของกระบวนการพัฒนาตนเองที่มีฐานจากคุณธรรมจิตสำนึกและปัญญา กล่าวคือ นักเรียนมิได้เป็นเพียงผู้ที่ได้รับการฝึกให้สามารถนำผู้อื่น แต่เป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาให้สามารถ “นำตนเอง” ก่อนที่จะ “นำผู้อื่น” ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของภาวะผู้นำที่มีความรับผิดชอบและยั่งยืน ประการที่สองกรอบแนวคิดนี้มีคุณูปการในเชิงการจัดการศึกษา เนื่องจากสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบอ้างอิงสำหรับสถานศึกษาในการออกแบบระบบการพัฒนาผู้เรียนที่เชื่อมโยงระหว่างเป้าหมายทางการศึกษาหลักสูตรกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนและบริบททางสังคม โดยสถานศึกษาสามารถนำหลักไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 ไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านความรู้ทักษะและคุณลักษณะ เช่น การจัดกิจกรรมสภานักเรียนการเรียนรู้ผ่านโครงงานการทำงานเพื่อสังคมการเรียนรู้แบบร่วมมือและกิจกรรมจิตอาสา ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ฝึกบทบาทผู้นำผ่านสถานการณ์จริง ประการที่สามกรอบแนวคิดนี้มีคุณูปการต่อองค์ความรู้ทางพุทธศาสตร์และศาสตร์การศึกษา โดยเป็นการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างหลักพุทธธรรมกับแนวคิดภาวะผู้นำร่วมสมัยทำให้เห็นว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถทำหน้าที่เป็นฐานคิดในการพัฒนาสมรรถนะมนุษย์ มิใช่จำกัดอยู่เฉพาะการพัฒนาด้านศีลธรรมเท่านั้น แต่สามารถอธิบายกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาตนเองและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้กรอบแนวคิดดังกล่าวได้เสนอองค์ประกอบร่วมของการพัฒนาภาวะผู้นำ ได้แก่ องค์ความรู้ (Knowledge) การปฏิบัติ (Practice) และคุณลักษณะภายใน (Virtue and Inner Development) ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการสร้างผู้นำที่มีทั้งประสิทธิภาพและคุณธรรมการนำกรอบแนวคิดนี้ไปสู่การปฏิบัติยังมีข้อจำกัดและความท้าทายทางวิชาการที่ควรได้รับการพิจารณา โดยเฉพาะการแปลงแนวคิดเชิงนามธรรมของหลักธรรมให้เป็นตัวแปรเชิงพฤติกรรมที่สามารถวัดและประเมินได้อย่างมีความเที่ยงตรงรวมถึงการสร้างเครื่องมือประเมินภาวะผู้นำนักเรียนที่สะท้อนมิติด้านคุณธรรม จิตสำนึกและปัญญาอย่างเหมาะสม

สถานศึกษาจำเป็นต้องพัฒนาความเข้าใจของผู้บริหารและครูเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในฐานะ “กระบวนการพัฒนาผู้เรียน” มากกว่าการดำเนินกิจกรรมเชิงพิธีกรรมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมและวิถีคิดอย่างแท้จริง สำหรับทิศทางการวิจัยและพัฒนาในอนาคตควรมุ่งศึกษาการนำกรอบแนวคิดนี้ไปพัฒนาเป็นรูปแบบการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนที่สามารถนำไปใช้จริงในบริบทสถานศึกษาที่แตกต่างกัน ตลอดจนพัฒนาเครื่องมือวัดและประเมินผลที่มีคุณภาพทางวิชาการ รวมถึงศึกษาผลลัพธ์ระยะยาวที่เกิดขึ้นต่อคุณลักษณะของผู้เรียนการมีส่วนร่วมทางสังคมและความสามารถในการเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบ ทั้งนี้ การพัฒนาต่อยอดควรให้ความสำคัญกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมร่วมกับแนวคิดการศึกษาสมัยใหม่ เช่น การเรียนรู้เชิงรุกการเรียนรู้ทางสังคมและอารมณ์และการพัฒนาสมรรถนะผู้เรียนเพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนที่มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย กล่าวโดยสรุป กรอบแนวคิด “หลักพุทธธรรมสู่การเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนบนฐานของไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3” มีคุณูปการในฐานะองค์ความรู้เชิงบูรณาการที่นำเสนอการมองภาวะผู้นำนักเรียนในมิติใหม่ โดยเชื่อมโยงการพัฒนาความสามารถภายนอกเข้ากับการพัฒนาคุณภาพภายในของผู้เรียน นำไปสู่การสร้างผู้นำรุ่นใหม่ที่มีทั้งความรู้ความสามารถคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาการศึกษาไทยอย่างยั่งยืนในอนาคต

สรุป

การสังเคราะห์องค์ความรู้จากแนวคิดภาวะผู้นำร่วมสมัยร่วมกับหลักไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 นำไปสู่ข้อค้นพบสำคัญว่า ภาวะผู้นำนักเรียนมิใช่สมรรถนะที่เกิดจากการฝึกทักษะการเป็นผู้นำเพียงลำพัง หากเป็นผลของกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่หล่อหลอมทั้งความคิด จิตใจ คุณธรรมและการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาภาวะผู้นำที่ยั่งยืนจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการพัฒนาตนเอง ก่อนขยายไปสู่ความสามารถในการนำผู้อื่นและการสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งเป็นมิติที่แนวคิดภาวะผู้นำร่วมสมัยให้ความสำคัญเพิ่มขึ้น แต่ยังขาดกรอบอธิบายที่เชื่อมโยงการพัฒนาภายในกับกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ สาระสำคัญของการศึกษาครั้งนี้มิได้อยู่เพียงการนำหลักไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 มาประกอบกัน หากอยู่ที่การค้น พบว่า หลักธรรมทั้งสองทำหน้าที่แตกต่างกันแต่เกื้อหนุนกันภายในระบบเดียวของการพัฒนาภาวะผู้นำ กล่าวคือ ไตรสิกขาเป็นกรอบการพัฒนาคุณลักษณะภายใน ขณะที่พระสัทธรรม 3 เป็นกลไกการเรียนรู้ที่เปลี่ยนคุณลักษณะดังกล่าวให้ปรากฏเป็นพฤติกรรมการนำอย่างเป็นรูปธรรม การบูรณาการหลักธรรมทั้งสองจึงก่อให้เกิดวงจรการพัฒนาที่เชื่อมโยงการเรียนรู้ การปฏิบัติ การใคร่ครวญและการเปลี่ยนแปลงภายใน จนนำไปสู่ภาวะผู้นำที่ตั้งอยู่บนฐานของปัญญา คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการสังเคราะห์ครั้งนี้ คือ “ระบบการพัฒนาภาวะผู้นำนักเรียนจากภายในสู่ภายนอก” ซึ่งเชื่อมโยงองค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ การพัฒนาตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการสร้างภาวะผู้นำเพื่อสังคม เข้าไว้ในกระบวนการเดียวกัน โดยมีไตรสิกขาเป็นกรอบพัฒนาคุณลักษณะภายใน และมีพระสัทธรรม 3 เป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้จากความเข้าใจไปสู่การปฏิบัติและการเกิดผลแห่งการเปลี่ยนแปลง กรอบแนวคิดนี้ช่วยเติมเต็มองค์ความรู้เดิมที่เน้นคุณลักษณะหรือผลลัพธ์ของภาวะผู้นำ โดยเพิ่มคำอธิบายเกี่ยวกับกระบวนการหล่อหลอมคุณธรรมและการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้เรียนอย่างเป็นระบบ ดังนั้น การสร้างภาวะผู้นำนักเรียนจึงมิใช่เพียงการสร้าง “ผู้มีความสามารถในการนำ” แต่เป็นการสร้าง “มนุษย์ที่พร้อมจะนำ” กล่าวคือ เป็นผู้ที่สามารถนำตนเองด้วยปัญญา นำผู้อื่นด้วยคุณธรรมและนำสังคมด้วยความรับผิดชอบ กรอบแนวคิดที่สังเคราะห์ขึ้นจึงเป็นกระบวนทัศน์การพัฒนาผู้เรียนที่เชื่อมโยงการเติบโตภายในกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกอย่างเป็นองค์รวม อันเป็นรากฐานของการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพและการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน สำหรับการนำหลักพุทธธรรมสู่การเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนไปใช้ สถานศึกษาควรกำหนดแนวทางดังกล่าวไว้ในนโยบาย เป้าหมายและหลักสูตรสถานศึกษา พร้อมทั้งบูรณาการหลักไตรสิกขาและพระสัทธรรม 3 เข้ากับการจัดการเรียนรู้

และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง ครูควรออกแบบกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ศึกษาหลักการ ลงมือปฏิบัติในสถานการณ์จริงและใคร่ครวญสะท้อนผลการเรียนรู้ ผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ การทำงานเป็นทีม โครงงานเพื่อสังคม กิจกรรมจิตอาสา การบริการสังคมและกิจกรรมสภานักเรียน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในการกำกับตนเอง การตัดสินใจ การปฏิบัติต่อผู้อื่นและการรับผิดชอบต่อส่วนรวมได้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ ผู้บริหารและครูควรเป็นแบบอย่างของการใช้ปัญญา คุณธรรมและความรับผิดชอบตลอดจนสร้างความร่วมมือกับครอบครัว ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้แก่ผู้เรียน พร้อมทั้งพัฒนาเครื่องมือประเมินที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรมภาวะผู้นำและการเติบโตภายในของผู้เรียน สำหรับการศึกษาครั้งต่อไป ควรนำกรอบแนวคิดดังกล่าวไปตรวจสอบด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ในสถานศึกษาที่มีบริบทแตกต่างกัน เพื่อพัฒนาเป็นรูปแบบการเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนที่สามารถนำไปปฏิบัติและขยายผลในระบบการศึกษาไทยได้อย่างเหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และคณะ. (2561). การศึกษา 4.0 เป็นยิ่งกว่าการศึกษา. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2562). พุทธธรรม: ฉบับปรับขยาย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช. (2566). แผนพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2566 - 2570. นครศรีธรรมราช: สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษานครศรีธรรมราช.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2564). แนวทางการพัฒนาสมรรถนะหลักของผู้เรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่หลักสูตรฐานสมรรถนะ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พริกหวานกราฟฟิค จำกัด.

Bush, T. (2020). Theories of Educational Leadership and Management. London: SAGE.

Fullan, M. (2016). The New Meaning of Educational Change. New York: Teachers College Press.

International Commission on the Futures of Education. (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris: UNESCO.

Komives, S. R. & Wagner, W. (2009). Leadership for a Better World: Understanding the Social Change Model of Leadership Development. USA: Jossey-Bass.

Leithwood, K. et al. (2008). Seven strong claims about successful school leadership. School Leadership & Management, 28(1), 27-42.

Northouse, P. G. (2022). Leadership: Theory and Practice. London: SAGE.

OECD. (2019). OECD future of education and skills 2030: OECD Learning Compass 2030. OECD Publishing. Paris: OECD Publishing.

OECD. (2021). The state of school education: One year into the COVID pandemic. Paris: OECD Publishing.